

BENJAMİN'İN TEK YÖNLÜ YOL'UNU TANPINAR'DAKİ BENZER İMGELERLE METAFOR OLARAK OKUMAK

STUDYING BENJAMIN'S ONE-WAY STREET SCRIPT AS A METAPHOR WITH THE SIMILAR IMAGES OF TANPINAR

Selin ZEYREK*

Öz

Walter Benjamin'in yazısı olan "Tek Yönlü Yol", farklı ve günlük hayatın içinden seçilmiş konuları ele alan fragmanlardan meydana gelir. Benjamin'in ile aynı yıllarda yaşamış olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerinde de benzer özellikler görülür. Dar anlamıyla Benjamin'in bireysel olan anlatıları üzerinden herhangi bir genel hakkında yorum yapmanın mümkün olup olmadığını tartışmayı amaçlayan bu çalışma, aynı zamanda eserin dağılık yapısı kapsamında ulaşılabilecek genel yargıları tartışarak Tanpınar'daki benzer imgeler ile karşılaştırmayı hedefler.

Anahtar Kelimeler: Benjamin, Tek Yön, Tanpınar, Anlatı.

Abstract

The script "One-Way Street" by Walter Benjamin, consist of fragments that deal with subjects chosen from different and everyday-life situations. There are certain similarities between the works of Benjamin and Ahmet Hamdi Tanpınar, who lived in the same period. The study aims to discuss whether it is possible to comment on any general consensus over the personal narrations of Benjamin and aims to make comparisons with the images that are similar to Tanpınar's by discussing the general judgements that can be reached in the scope of the dispersed structure of the work.

Keywords: Benjamin, One-Way Street, Tanpınar, Narration.

Giriş

Walter Benjamin'in "Tek Yönlü Yol" adlı yazısı çeşitli fragmanlar topluluğundan meydana gelir. Bu fragmanlar, kendi başlarına birer anlatı olarak bütünsellikten uzak bir formel görünüm oluştursalar da; metnin anlamsal olarak bütünsellikten yoksun olduğunu söylemek mümkün olmaz. Theodor W. Adorno'ya göre Benjamin, "Gerçeği üreten ya da düşünerek gerçeğe varan değil, bilgi edinmenin en iyi yolu olarak, gerçek üzerine düşünen ve gerçeğin, düşünceleri üzerinde tortusunu bıraktığı bir insan izlenimi yaratıyordu" (Adorno, 2017, 9-10). Bu bağlamda Adorno için Benjamin, alışılmadık bir felsefi yöntem kullanmadığı gibi, "geleneksel ölçülerde felsefe yapmak" da Benjamin'e göre değildir (Adorno, 2017, 10). Benjamin'in en bireysel olandan söz ederken aslında en genel olandan da bahsettiğini vurgulayan Adorno: "(...) özeli genelin örttüğü ya da genelin sadece özelden soyutlandığı bir mantıktan kurtulmak, onu harekete geçiren şeydi" (Adorno, 2017, 10) der. Ayrıca Adorno, Benjamin'in "sıradan" olmayan fikir ve düşünceleri ile ilgili olarak: "Sürekli yeni görüşler üretme yeteneğini -ki bunu eleştirel yoldan, kabul edilen düzeni aşmaktan ziyade, bu düzenin onun üzerinde hükmü yokmuşçasına konuya kendi içsel düzenlemesiyle yaklaşarak yapıyordu- açıklamaya 'özgün' kavramı dahi yetmezdi" (Adorno, 2017, 9) ifadelerini kullanır. Dolayısıyla Benjamin'in fragmanlarını ve bireysel olanların geneldeki tezahürünü anlamak pek kolay sayılmaz. Bu zorluğun altında ise eserin metaforik yapısının yattığı söylenebilir.

"Tek Yönlü Yol" bir aforizmalar topluluğu, bir deneme olarak okunsa da, Adorno bu meseleye şu sözlerle açıklık getirir: "Walter Benjamin'in ilk kez 1928 yılında yayınlanan *Tek Yön'ü*; kitaba şöyle bir göz gezdirildiğinde zannedileceği gibi bir aforizmalar kitabı değil, bir 'Denkbild' toplamıdır" (Adorno, 2017, 25). "Denkbild" kelimesinin Flamanca'da "kullanılmaktan yıpranmış olan" "düşünce" (Idee) sözcüğünü karşıladığını belirten Adorno, Almanca'da ise bu kelimenin "düşünce imgesi" anlamına geldiğini ifade eder (Adorno, 2017, 25). Bu anlamda metin, Adorno'nun söylediği gibi, Benjamin'in denkbildleri toplamıdır. Susan Sontag ise, *Satürn Yıldızı Altında* isimli çalışmasında metinle ilgili olarak şunları söyler:

Tek Yönlü Yol, yazar ve aşkın ("yazarın içine işlemiş" olan Asja Lacis'e ithaf edilmiş bir kitap) tecrübelerini; yazarın durumu üzerine, devrimci ahlâkçılık temasını yansıtan açılış cümlelerinden ve teknolojinin doğanın ve cinsel esriğe kur yapması hakkında bir zafer şarkısı niteliğindeki "To the Planetarium"dan çıkarılabilecek olan tecrübeleri damıtır. (Sontag, 2013, 125-126)

* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel Çalışmalar Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, e-posta: slnzyrk@gmail.com

Aynı yıllarda yaşamış olan iki yazar Walter Benjamin (1892-1940) ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın (1901-1962) birbirlerinden haberdar olup olmadıkları bilinmemekle beraber, bunun mümkün olduğunu söylemek hayli güçtür. Ancak Benjamin'in Türkçe, Tanpınar'ın Almanca bilmemesi, Benjamin'in sağlığında pek tanınmadığı için Tanpınar'ın onu duymamış olma ihtimali ve yine Benjamin'in Avrupa edebiyatı/felsefesi ile ilgilendiği hesaba katıldığında birbirlerini tanımadıkları söylenebilir (Gürbilek, 2016, 108). Nurdan Gürbilek, *Benden Önce Bir Başkası* isimli çalışmasında yer alan "Tanpınar'da Hasret, Benjamin'de Dehşet" yazısında Tanpınar ve Benjamin'in geçmiş, hafıza ve hatırayı önemsemeleri bakımından ortak yanlarının bulunduğunu ileri sürer:

İkisi de bugünün geçmişle ilişki kurmasını mümkün kılacak bir zaman anlayışına ulaşmaya çalışıyor. İkisi de rüyalar, şehirler ve kendi çocukluk şehirleri üzerine düşünmüşler. Biri "19. Yüzyılın Başkenti Paris'in, Moskova Günlüğü'nün, Berlin Günlüğü'nün yazarı; diğeri "İstanbul'un "Bursa'da Zaman"ın, "Kerkük Hatıraları"nın. (Gürbilek, 2016, 95)

Susan Sontag'ın çalışmasında da Benjamin'le ilgili olarak şu ifadeler yer alır:

Benjamin, geçmişinde hatırlamayı seçtiği her şeyin geleceği haber verdiği kanısındadır, çünkü hafızanın gayretleri (kendi niteliğiyle, insanın kendini geriden başlayarak okuması) zamanı çöküşe uğratacaktır. Zamanı önemsemediği için otobiyografi adını vermeyi kabul etmediği hatıralarında kronolojik bir düzene rastlanmaz. ("Otobiyografi zamanla, silsileyle ve hayatın sürekli akışını sağlayan şeylerle iş görür," diye yazar *Berlin Günlüğü*'nde. (...) Hafıza, yani geçmişin sahneye çıkışı, olayların akışını tablolara çevirir. Benjamin geçmişini geri getirmeyi istiyor değildir, fakat geçmişi anlamının -geçmiş uzamsal formlara, uyarıcı yapılara sığdırmanın- peşindedir. (Sontag, 2013, 127)

Sontag'ın öne sürdüğü ifadelerle benzer olarak *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası Bir Tanpınar Fetişizmi* isimli çalışmasında Besim F. Dellaloğlu, Tanpınar'ın "geçmiş ve geleneği" "şimdiyi zenginleştirmek" amacıyla önemsemediğini vurgular ancak bu geçmiş ve geleneğin Tanpınar için bir "Altın Çağ" arayışı olmadığını da ekler: "Yoksa onlara geri dönmek, bugünü tamamen onlara boğmak gibi bir yaklaşımı hiç yoktu. Ama onları bir kaynak olarak en azından şimdinin yedeğinde tutmak istiyordu. Belki de sadece hafızasını sahiplenmek istiyordu" (Dellaloğlu, 2013, 12).

Öte yandan hem Benjamin'in hem de Tanpınar'ın yazılarında ortak olarak Goethe, Dostoyevski, Poe, Mallarmé, Valéry, Baudelaire, Proust, Bergson ve Freud'un isim, eser ve izlerine rastlanır. Tanpınar ve Benjamin'in yazılarında birbirlerinden çok farklı dünya görüşlerine sahip olmalarına karşılık benzer yanların bulunduğu bir gerçektir. Ancak bu benzerlik iddiası, edebi üslup ve tekniğin dışındadır. Susan Sontag, 17. Yüzyıl Barok oyunları ve çalışmaları hakkında Baudelaire, Proust, Kafka ve Karl Kraus gibi yazarların denemelerini kaleme almış olan Benjamin'in, bahsi geçen denemelerdeki kendine has mizacına değinir (Sontag, 2013, 121). Ayrıca Sontag, Benjamin'in cümlelerinde "alışılabilir" izlenimin bulunmadığından, cümlelerin "mutlaka birbirini takip" etmediğinden ve her cümlesinin sanki ilk veya son cümleymiş gibi yazıldığından da söz eder:

Zihinsel ve tarihsel süreçler, kavramsal tablolara benzer şekilde işlenmiştir; fikirler en uç noktasına taşınırken, entelektüel perspektifler okuru afallatır. Benjamin'in -yanlış bir şekilde aforizmik diye adlandırılan- düşünme ve yazma üslûbunun, donmuş çerçevedeki barok üslûp olarak adlandırılması daha iyi olabilir. (Sontag, 2013, 143)

Bu çalışma, Walter Benjamin'in "Tek Yönlü Yol" metnini bütünsel olarak okumayı ve Ahmet Hamdi Tanpınar'daki benzer imgeler bağlamında metafor olarak tartışmayı amaçlar.

1. Tek Yönlü Yol ve Metaforik Anlatı

Mitsel veya metaforik anlatılar, bir hikayenin resmedilmesinden ibaret değildir. Bu açıdan ilgili anlatıların karşılık geldiği veya anlatmak istediği arka plan teması göz ardı edilmemelidir. Felsefe tarihinde Platon söz konusu olduğunda bu mesele ile sıklıkla karşılaşılır. Platon, *Devlet*'de şairleri kovmasına ve çocuklara anlatılacak mitleri yasaklamasına rağmen kendisi eserlerinde çeşitli mitler anlatmaktan geri durmaz. Örneğin Platon'un en bilinen metaforik anlatımı "Mağara Alegorisi", idealara gönderme yapar. Yani mitsel anlatılar birtakım amaçlara hizmet eder. Burada Adorno'nun sözleri önem kazanır: "(...) imgeler 'Tek Yön'ün parçalarıdır; Platon'un kovuk ve araba mitleri gibi değildir. Sözcüklerle dile getirilemeyen temsili yemininden çok, karalanmış bilmece resimleridir" (Adorno, 2017, 26). Benzer şekilde Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanı, başta saat imgesi olmak üzere başlı başına bir metaforu karşılar. Yine Tanpınar'ın *Beş Şehir*'i de zaman, mekân ve değişim düşüncesi üzerinden metafor olarak okunabilecek bir yapıya sahiptir.

Benjamin'in "Tek Yönlü Yol" metninde konuyla ilgili örnekleri görmek mümkündür. Benjamin'in sık sık rüyalarından bahsetmesi mitik ve mistik bir anlatım örneği olarak görülebilir. Adorno, *Tek Yön*'de "sayısız rüya tutanağı" olduğundan ve "rüyalar hakkında düşünceler" bulunduğundan bahseder:

Burada rüya kuşağından elde edilen bilgilerin önceliği vardır. Ancak bu yöntem, Benjamin'in zaman zaman göndermeler yaptığı, Freudcu rüya yorumuna çok az benzer. Rüyalar, bilinçaltındaki ruhsal olanı temsil etmez, aksine bizzat oldukları gibi harfiyen ve somut olarak ele alınır. Freud'un diliyle konuşacak olursak, burada önemli olan gizli rüya düşüncelerinden çok, rüyanın açık ve ortada olan içeriğidir. Rüya katmanını bilgiyle ilişkilendirebilmek için, rüyaların üstü örtülmüş gerçeğe dair söyleyeceklerine bir söyleyiş biçimi belirlemeye çalışılır. (Adorno, 2017, 26)

Adorno, sözlerinin devamındaysa Benjamin için asıl olanın "rüyaların psikolojik kökeni"nden ziyade uyanmış haldeki kişiye gönderdiği "güncel işaretler" olduğunu söyler. Adorno'nun bu ifadelerinden hareketle Nurdan Gürbilek, insan deneyimlerindeki "arzu imgelerini" unutulmaktan kurtarabilecek olan şeyin rüya olduğunu ifade eder: "İnsan rüya sayesinde düşüncenin 'kabuk bağlamış yüzeyi'nde gedikler açabilecek, yetişkin aklın unuttuğu içeriklere yeniden ulaşabilecek, rüyada zaman ve mekân düzeninden kurtulmuş olarak dile gelen bilgi kırıntılarına yeniden deneyimin yoğunluğunu kazandırabilecektir" (Gürbilek, 2016, 96).

Benjamin'de "rüya bilgisi" kadar uyanıklık halinin de önemli bir yeri vardır. Burada "Tek Yönlü Yol"un ayılmakla ilişkili olarak rüyalardan bahsettiği birkaç fragmana yer verilebilir:

Bir halk inanışına göre rüyaların aç karnına anlatılmaması gerekir. Çünkü bu durumda insan henüz uyanık olsa da rüyanın hükmünden kurtulamamıştır. Sabah yüzümüzü yıkadığımızda vücudumuzun yüzeyi ve kaslarımız güne başlar; çok daha derin katmanlardaysa rüyanın gri gölgesi, sabah tuvaletine rağmen varlığını sürdürür; hatta uyanıklığın o ilk saatlerinin yalnızlığında kendisini daha bir koyulaştırır. (Benjamin, 2014, 51)

Benjamin, bu süreçte kişinin "günle temasa geçmekten" kaçınacağını ve bu sebeple kahvaltı dahi yapma isteğini kaybedeceğini söyler. Gece ve gündüz arasındaki "kopuşu" gerçekleşmemiş olan kişinin, üzerindeki uyku hali geçmeden rüyasını anlatmaya kalkışmasının "felaket" olacağını belirten Benjamin'e göre; kendisinde hala uyku hali devam ederken rüyasını anlatan kişi, "rüyasına kendi sözleriyle ihanet eder" (Benjamin, 2014, 52). Benjamin, uyanık olma halinin önemini ise şu satırlarında açıklar:

Çünkü insan rüyasını ancak karşı kıydan, günün parlak ışığı altında hakkını vererek hatırlayabilir. Rüyanın bu karanlık bölgesine, yine yüze su çarpmaya benzeyen ama ondan bütünüyle farklı bir arınmayla varılır. Mideden geçer bunu yolu. Karını aç olan kişiye rüyasını ancak uykuda konuşuyormuşçasına anlatabilir. (Benjamin, 2014, 52)

Tanpınar da, *Edebiyat Üzerine Makaleler* adlı eserinde Valéry'den bahsederken uyanık/ayık olma durumu ile ilgili olarak Benjamin'le benzer ifadeler kullanır. Çok sevdiğini ve sürekli kullandığını belirttiği Valéry'nin "Rüyasını anlatmak isteyen adamın bile azamî şekilde uyanık olması gerekir" (Tanpınar, 2015, 507) cümlesini hatırlatan Tanpınar; "Antalyalı Genç Kıza Mektup" adlı yazısında, "rüya" kelimesi ile "şuurlu çalışma fikirleri"nin estetiğindeki ve şiir anlayışındaki yerinden bahsederken aynı cümleye şu şekilde yer verir: "Yahut da musiki ve rüya. Valéry'nin 'velev ki, rüyalarını yazmak isteyen adam bile azamî şekilde uyanık olmalıdır' cümlesini 'en uyanık bir gayret ve çalışma ile dilde bir rüya hâlini kurma' şeklinde değiştirin, benim şiir anlayışım çıkar" (Kerman, 2014, 319).

Öte yandan *Beş Şehir*'de "geçmiş"ten sevip de kaybettiği bir yakını gibi bahseden Tanpınar'ın (Tanpınar, 2016, 9) Freud ve Bergson okumalarıyla şuurlu, rüya ve zaman konularında derinleştiği bilinir. Rüyalarla ilgili olarak Benjamin'in *Tek Yön*'ünde yer alan bir diğer fragman, bu açıdan ilgi çekicidir:

Umarsız bir gece rüyamda, onyıllar önce kaybettiğim ve bir daha da pek aklıma gelmeyen ilk sınıf arkadaşımın coşku içinde dostluk ve kardeşlik tazelediğimi görmüştüm. Ama uyanırken şunun farkına vardım: yılmınlığın bir patlama gibi gün ışığına çıkardığı şey, bu insanın, o duvarların içine örülmüş olan ve "burada bir kere oturan hiçbir yönden ona benzemesin" diyen kadavrasıydı. (Benjamin, 2011, 13)

Her iki anlatıdaki rüya imgesinden mitsel güce dayalı anlamlar çıkarılabilirken, rüyalardan çeşitli bilgiler edinmek isteyen bir tutum da gözlemlenir. Aslında rüya bir bilgi edinme aracı olmadığı gibi, öznenin bilinçaltını yansıtan bir unsurdur. Bu doğrultuda Benjamin için rüyaların, Adorno'nun öne sürdüğü şekilde metaforik bir anlamı olduğu söylenebilir:

Rüya, bilginin kaynağı olarak, düşünmenin kabuk bağlamış yüzeyi karşısında, kurallara uygun düzenlenmemiş deneyimin bir aracı olur. Yansıma, çoğu kez suni olarak uzak tutulur; şeylerin fizyonomisi yapay ışık kaynaklarına teslim edilir. Bunun sebebi düşünür Benjamin'in aklı önemsememesi değil, dünyanın insanları vazgeçirmeye çalıştığı "düşünme"yi çilecilikle tekrar yaratabileceğini ummasıdır. Doğal olanın gücünü elinden almak için, abes olan doğalmış gibi sunulur. (Adorno, 2017, 26-27)

Benjamin'in eleştirileri öznedeki sınırlı değildir. Metinde, modern toplum için çeşitli eleştirilere de yer verir. Toplumun kendisi, yaşantıları ve bunların anlatıları birer mitik anlatı olarak düşünülebilir. Bu bağlamda Adorno'nun sözleri dikkate değerdir:

Benjamin'in *Tek Yön*'ünü bazı yöntemsel düzenlemeleri itibarıyla akıldışı ve rüyalarla ilgisi itibarıyla mitolojikleştirici olarak görmek, onu tamamen yanlış anlamaktır. Benjamin daha çok, modernizm ve modern

toplumun, her birey için yabancılaşmış bir kadere dönmüş, üstü kapalı ama yine de anlaşılır iç içeliğini mit olarak görür; kendi kendine yetmek ve böylece büyüsunü kırmak için düşünme mite benzemelidir. *Tek Yön* bu amacıyla, Benjamin'in ilk yazılarından biri olarak, onun yazmayı planladığı modernizmin en eski tarihiyle bağlantılıdır. (Adorno, 2017, 28)

"Tek Yönlü Yol" metnindeki İmparatorluğun Panaroması fragmanında bulunan *Alman Enflasyonunda Bir Gezinti*'de, birey ve toplum yabancılaşması fikri de gözlemlenir: "Tuhaf bir paradoks: İnsanlar en dar ve kişisel çıkarlarından hareketle davranıyorlar, oysa davranışları hiçbir zaman olmadığı kadar kitle içgüdülerinin hükmü altında. Ve kitle içgüdüleri her zaman olduğundan daha da bulanık ve hayata yabancılaşmış durumda" (Benjamin, 2014, 57). Bu fragmandakine benzer bir durum Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanındaki bir olayda karşımıza çıkar. Romanda Halit Ayaracı, plan ve proje işlerinden hiç anlamamasına rağmen Enstitü binasının çizimini Hayri İrdal'dan yapmasını ister. Ortaya oldukça absürt bir bina çıktığı halde Ayaracı ve İrdal, çevrelerindeki insanlardan son derece olumlu tepkiler alırlar. Daha sonra farklı bir zamanda Halit Ayaracı, Enstitü personelinin konaklaması için "Saat Evler" adında bir konut projesi yapmaya karar verir ve bu işin plan kısmını da yine İrdal'a bırakır. Fakat bu sefer Enstitü'de çalışanlar, Ayaracı ile İrdal'ın arkadaşları ve hatta akrabaları dahi bu duruma karşı çıkarlar. Öncesinde Enstitü binasına hayran kalıp açılışında İrdal'ın çizdiği bu değişik projeyi alkış yağmuruna tutan insanlar, kendi yaşayacakları evlerin projesini İrdal'ın çizmesine hep bir ağızdan şiddetle karşı gelirler: "Hulâsa herkes kendisi olmuştu. Ve bunun için herkes birbirine benliyordu. (...) Yeniliği kendilerine ucu dokunmamak şartıyla seviyorlardı. (...) Daha doğrusu menfaatler istikametini değiştirirse mantık da değişir" (Tanpınar, 2009, 360-361). Modernizm etkisindeki öznenin toplumdaki diğer öznelere birlikte tek tipleşmesine ve otomatlaşmaya örnek olabilecek bu durum, aynı zamanda kişinin kendisine de yabancılaşmasına zemin hazırlar.

Büyük düşünürlerin ve yazarların öngörülleri kuvvetlidir. Mistik bir güçten ziyade bizzat en somut olandan hareketle bu öngörüye sahip olan bu insanlar, gelecekteki toplumunun inşası için potansiyel birer kaynak niteliği taşırlar. Herder'in "Bir şair çevresinde bir ulus yaratır (...)" (Dellaloğlu, 2018, 28) sözü bu ekseninde düşünülebilir. Benzer biçimde Benjamin'de de şair-toplum ilişkisini "Tek Yönlü Yol"daki Lüks Döşenmiş On Odalı Daire isimli fragmanda görmek mümkündür:

19. yüzyılın ikinci yarısına özgü döşeme tarzı, dinamik merkezi apartman dairelerinden duyulan dehşeti ifade eden polisiye roman tarzında uygun betim ve çözümlemesine kavuşabildi ancak. Bu tarz için möbellerin yerleştirilişi aynı zamanda ölümcül tuzakların bir yerleşim planıdır; odaların dizilişi kurbanı kaçacağı yolu çizer. Bu türün, böylesi konutların henüz ortaya pek çıkmadığı bir zamanda yazan Poe ile başlamış olması bu iddiaya karşı bir kanıt değil. Çünkü istisnasız bütün büyük yazarlar, meydana getirdikleri bileşimin unsurlarını kendilerinden sonra varolacak bir dünyadan seçerler -örneğin Baudelaire'in şiirlerindeki Paris sokakları ve Dostoyevski'nin karakterleri ancak 1900'den sonra varılmaya başladılar. (Benjamin, 2014, 53)

Eski zamanlarda Antik dönemlerin meşhur kâhinlerinin geçmişi çok iyi bildikleri, bu sayede de şimdi ve gelecek üzerine konuşurken daha isabetli öngörüllere sahip oldukları bilinir. Düşünür ve yazarlar için geçerli olan kuvvetli öngörüllere sahip olma durumu, Benjamin için de geçerlidir. Dahası Benjamin, Adorno'nun da söylediği gibi düşünsel anlamda da bir öngörü örneğidir: "Benjamin toplumsal anlayışlar elde edebilmiştir; bu anlayışlar bugün hâlâ geçerlidir ve Benjamin'in kendisinin de kurbanı olduğu felaketin habercisidir" (Adorno, 2017, 29).

2. Tek Yönlü Yol'un Tarihe Yönelimi

Michel Foucault, tarihçilerin geçmişteki ilgi alanlarıyla bugünkü ilgi alanları arasındaki farklılıktan söz eder. Tarihçiler önceleri daha çok istikrarlı ve bozulmayan dengeleri, değişmeyen düzenlemeleri ve uzun yıllar sürdükten sonra tersine dönme eğilimi gösteren olayları incelerken; bugün, dikkatlerini beklenmedik siyasi olaylar ve onların ikinci dereceden olguları etkisindeki uzun dönemlere çevirirler. Çeşitli analiz araçları (ekonomik büyüme modelleri, demografik ilerleme, sosyolojik devamlılıkların ortaya çıkarılması, teknik düzenlemeler vs.) incelemelerde derine inmeyi sağlar. İkinci dereceden olguların analizleri ile tarihçiler, tarihin tek çizgisi yerine çeşitli tarihlerden bahsetmeye başlarlar. Bunun Benjamin'deki tezahürü, "Tek Yönlü Yol" metninde yer alan İmparatorluğun Panaroması fragmanındaki *Alman Enflasyonunda Bir Gezinti*'de görülebilir:

Savaş öncesi yıllarının görece istikrarı işine yaramış olduğu için, kendisini mülksüzleştirilen her durumu istikrarsızlık olarak görmekten bir türlü kurtulamaz. Oysa istikrar koşullarının ille de hoş koşullar olması gerekmez; savaş öncesinde bile kimi katmanlar için istikrar koşulları sefaletin istikrarı demektir. Çöküş, yükselişten hiç de daha az istikrarlı ya da şaşırtıcı değildir. (Benjamin, 2014, 56-57)

Burada istikrarın çeşitli biçimlerinden bahsedilir. Tıpkı Foucault'nun tarihten değil de *Deliliğin Tarihi* ve *Cinselliğin Tarihi* gibi çeşitli tarihlerden bahsetmesi gibi.

Foucault, *Bilginin Arkeojisi*'nde bu yöntem değişikliğinin yalnızca tarih alanında değil; edebiyat, sanat, felsefe gibi farklı alanlarda da bir makas değişikliği olduğunu ileri sürer. İkincil olgular bu alanların yöntemi için ışık tutacaktır. Benjamin'in de "Tek Yönlü Yol"unda, anlamlı bir edebi faaliyetin "kitabın evrensel ve boş iddialarla yüklü jesti değil, eylemli toplulukları etkilemeye daha elverişli gösterişsiz biçimler, broşürler, el ilanları, makale ve afişler" (Benjamin, 2014, 51) yoluyla olması gerektiğini savunulur. Sayılan örnekler edebiyat için ikincil dereceden olgulardır ve anlamlı bir edebi faaliyet bu yollarla güçlü kılınır. Burada akla yine, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanında geçen bir hikâye gelir. Roman kahramanları Halit Ayaracı ve Hayri İrdal, kendileri için kıymetli olan merhum saat ustası Nuri Efendi'nin cümlelerini derleyerek sözlü, yazılı ve basılı yollarla halka ulaştırırlar (Tanpınar, 2009, 224). Bu sayede "eski"yi temsil eden Nuri Efendi'nin aforizma mahiyetindeki sözleri, Enstitü tanıtımı için slogan ve afiş formuna getirilerek metinselleştirilir.

Öte yandan Foucault, tarihte ikincil olguların incelenmesi fikrinin ilk kez Marx ile ortaya çıktığını belirtir. Fakat Marx'ın teması "(...) bir toplumun bütün farklarının, tek bir biçime, bir dünya görüşünün örgütlenmesine, bir değerler sisteminin ortaya konmasına, tutarlı bir medeniyet tipine götürülecek global bir tarih araştırmasına (...)" (Foucault, 2014, 24) yer verdiği için Foucault tarafından eleştirilir. Benjamin'in de benzer şekilde: "Otobüs biletçileri, memurlar, işçiler, satıcılar- hepsi de, tehlikesini kendi kalabalıklarıyla kanıtlamaya çalıştıkları, inatçı bir maddenin temsilcileriymiş gibi hissediyorlar kendilerini" (Benjamin, 2014, 60) ifadelerinden yola çıkılarak, metaforik bir anlamda ideolojiler ile tüm dünyanın açıklanabileceği iddiasına isyan ettiği söylenebilir. Çünkü Benjamin'in saydığı meslek grupları, hayatın tüm problemlerini kendi kalabalıklarıyla açıklayabileceklerini savunur. Tıpkı Marx'ın her şeyi sınıf çatışmasıyla açıkladığı gibi: "Tüm toplumların bugüne kadar ki tarihi sınıf savaşımının tarihidir" (Marx ve Engels, 2008, 49).

Foucault'ya göre tarih dökümanı, toplumların hafızasını taşıyan bir alet değil; yeniden, içeriden inşa edilmesi gereken bir söylemdir:

(...) tarih, günümüzde *dökümanların anıtlar* haline dönüştürürken, insanlar tarafından bırakılmış izlerin çözüldüğü ve buldukları oyukta tanınmaya çalışıldıkları yerde, ayırmanın, gruplandırmanın, anlamlı kılmanın, ilişkiye sokmanın, birlikteler oluşturmanın söz konusu olduğu bir öğeler yığını gösterir. (Foucault, 2014, 18)

Tam da bu anlamda tarih arkeolojiye yönelir. Adorno, benzer bir yöntem kullanan Benjamin'i şöyle anlatır:

Tüm düşünce yapısı "doğa tarihi" olarak adlandırılabilirdi. Tıpkı bir koleksiyoncuyla fosillerin ya da bitki koleksiyonlarındaki kurutulmuş bitkilerin ilgilendirmesi gibi; Benjamin'i de kültürün taşlaşmış, donmuş ya da eski parçaları, alışılmış canlılığını kaybetmiş olan her şey ilgilendiriyordu. (Adorno, 2017, 14)

"Tek Yönlü Yol" yazısının ikinci fragmanında geçen rüya ve uyanıklık halinin bir metafor olduğu varsayılırsa, Benjamin için arkeoloji meselesi anlamlı olabilir. Söz konusu fragmanda Benjamin, rüyaların yemek yemeden anlatılmaması gerektiğini belirtir. "Sabah yüzümüzü yıkadığımızda yalnız vücudumuzun yüzeyi ve kaslarımız güne başlar; çok daha derin katmanlardaysa rüyanın gri gölgesi (...) varlığını sürdürür" (Benjamin, 2014, 51). Rüyanın anlatılması için güne başlanmalı, yemek yenmelidir. Rüya metafor varsayıldığında geçmiş, günün başlaması ve anda olma "şimdi" kabul edilirse, geçmişi anlamak için öncelikle şimdide olunduğunun farkına varılmalıdır. Foucault'nun "şimdinin ontolojisi"dir yemek. Günün ilk saatlerinde rüyanın rengi gridir. Foucault: "Gridir Soykütüğü; sakınarak sabırla ilgilenir belgelerle; silinmiş, kazınmış, kat kat yazılarla doldurulmuş parşömenlerle" (Foucault, 1992, 139) der. Rüya şimdide gri halde görülür, tıpkı parşömenlere yazılı eski metinlerin rengi gibi. Diğer taraftan Susan Sontag, *Berlin Günlüğü*'nde "hayatının haritasını çıkarma fikrinin" çok önceden beri Benjamin'in zihnini meşgul ettiğini ve Benjamin'in bu haritayı "gri olarak" tasavvur ettiğini belirtir (Sontag, 2013, 123).

Sonuç

20. yüzyılda tarih incelemeleri giderek önem kazanır. Öyle ki bu incelemeler yöntemsel bir yeniliği de beraberinde getirir. Birbirinden haberli veya habersiz olan düşünürler, bir şekilde tarihin önemine değinirler. Bu anlamda Benjamin ve Tanpınar, çağdaş iki yazar olarak benzer özellikler gösterir. Benjamin'in tarihsel anlayışına şu sözler örnek olabilir: "Karmakarışık bir semt, yıllardır ayak basmadığım sokaklar, sevdiğim biri oraya taşınınca birden bütün karmaşıklığını yitirdi" (Benjamin, 2014, 65). Bu ifade, Benjamin için sokakların anlamını tarihsel olarak belirleyen bir "ben"den bahseder. Benzer biçimde Tanpınar'ın *Beş Şehir*'inde, şehirleri kendisi yapan unsurları belirleyen faktörler, anılar ile mazinin merkezindeki "ben" ile ilişkilidir. Bu durum da yine, tarihsel kaynaklı bir yapıyı gözler önüne serer.

Benjamin'in fragmanter yapıdaki "Tek Yönlü Yol" metninde birbirinden farklı çeşitli anlatılar olsa da, metnin anlam bazında bütünlükten yoksun olduğunu söylemek doğru olmaz. Böyle bir sonuca da ancak eserin metafor olarak okunması üzerinden ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

- Adorno, Theodor W. (2017). *Walter Benjamin Üzerine*. (Çev. Dilman Muradoğlu), İstanbul: YKY.
- Benjamin, Walter (2011). *Tek Yön*. (Çev. Tefik Turan), İstanbul: YKY.
- Benjamin, Walter (2014). *Son Bakışta Aşk*. (Haz. Nurdan Gürbilek), İstanbul: Metis Yayınları.
- Dellaloğlu, Besim F. (2013). *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası Bir Tanpınar Fetişizmi*. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Dellaloğlu, Besim F. (2018). İkondan Kanona: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Türkiye Macerası. *Tanpınar'ın Saklı Dünyası Arayışlar-Keşifler-Yorumlar*, (Ed. Julian Rentzsche ve İbrahim Şahin), Ankara: Doğu Batı Yayınları, s. 28-50.
- Foucault, Michel (1992). *Dostluğa Dair*. (Çev. Cemal Ener), İstanbul: Telos Yayınları.
- Foucault, Michel (2014). *Bilginin Arkeolojisi*. (Çev. Veli Urhan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gürbilek, Nurdan (2016). *Benden Önce Bir Başkası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kerman, Zeynep (2014). *Tanpınar'ın Mektupları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Marx, K. & Engels F. (2008). *Komünist Manifesto*. (Çev. Celal Üster ve Nur Deriş), İstanbul: Can Yayınları.
- Sontag, Susan (2013). *Satürn Yıldızı Altında*. (Çev. Osman Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Tanpınar, Ahmet H. (2009). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet H. (2015). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. (Haz. Zeynep Kerman), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet H. (2016). *Beş Şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları.